

Hur vi blir dom

Om flerspråkighet och nationell identitet i Luxemburg

Mats Andréén, professor i idé- och lärdoms historia

Katharina Vajta, fil. dr i franska

Nittonhundratalets ideal med kulturellt sammanhållna och enhetliga nationalstater lever kvar i dagens Europa. Detta arv utmanas av de senaste årtiondenas migrationer, som skapat betydande minoritetsgrupper i många länder. Därför blir en av vår tids stora utmaningar att finna sätt att överbrygga språkliga och kulturella gränser.

I det perspektivet framstår flerspråkighet som en intressant väg: den kan bidra till ökad förståelse för det som är skilt från den egna kulturkretsen och bli ett viktigt inslag i en nationell identitet som är öppen mot omvärlden och bejakar främlingar och andra kulturer.

Luxemburg är ett viktigt exempel på detta. Där är den nationella identiteten knuten till användningen av flera språk. De olika språken kompletterar varandra så att medborgarna ständigt skiftar mellan dem och det förefaller som om själva överskridandet av språkliga gränser har en identitetsskapande funktion.

Språken i Luxemburg

I Luxemburg talar man lëtzebuergisch, franska och tyska. Men dessa språk fördelar sig inte territoriellt, enligt olika geografiska områden, utan används parallellt av medborgarna. Kontrasten med grannen Belgien och med Schweiz lite längre söderut är slående: I Luxemburg ger de olika språken inte anledning till stridigheter, och alla språk talas överallt. I Schweiz och i Belgien talas ett språk i taget, vilket det är beror på var i landet man befinner sig. Och i båda länderna har språken gett upphov till oenighet och fientlighet, och kan göra det än i dag.

Luxemburgs tre språk är väl förankrade genom institutioner och språkpolitiska lagar, och inte minst genom historien och praxis. Från att ofta

ha betraktats som en regional variant av tyska, är nu lëtzebuergisch nationalspråk sedan 1984. Men för den skull står det inte ensamt i fokus för språkpolitiken, utan det ställs bredvid såväl franska som tyska, som båda har varit administrativa och juridiska språk under olika perioder.

På den språkliga marknaden uppmuntrar statens språkpolitik inte ett, utan flera språk, som får en tydlig uppdelning i olika domäner. Varje språk motsvarar konkreta behov och förväntas medföra en särskild nytta, beroende på sammanhanget. Det blir inte ett enda språk som får stå i centrum och bli det enda legitima, utan medborgarna förväntas få en flerspråkig kompetens. Flerspråkigheten återfinns vi alltså såväl på det individuella planet som på det samhälleliga.

I familjen och i andra privata och informella situationer talar man lëtzebuergisch. Det är också det första språket barnen undervisas på i skolans lägre klasser, innan undervisningen sedan övergår till tyska och senare franska. Historiskt sett har lëtzebuergisch använts för att markera särprägel gentemot mäktiga grannar, inte minst under andra världskriget då Tyskland ville införliva såväl språket som landet i det Tyska Riket. I dag är lëtzebuergisch nationalspråk, stadfäst genom 1984 års språklag, samtidigt som samma lag stipulerar franskans och tyskans användning i administrativa och rättsliga sammanhang, dock med ett förbehåll: finns samma text på franska och på tyska, och innebär detta olika tolkningsmöjligheter, är det den franska texten som ges företräde.

Eftersom lëtzebuergisch länge bara talats, har man tidigare varit hänvisad till tyskan som skriftspråk. Men arbetet med att skapa en skriftlig norm för lëtzebuergisch pågår sedan en tid tillbaka och dess skriftliga användning blir allt vanligare, till exempel i dagspressen. Tyskans ställning försvagas, även om det är det andra språket som barnen undervisas på i skolan. Det som också tar över i allt större utsträckning är dels engelskan, som på andra håll i världen, men framför allt franskan. Franskan introduceras redan på lågstadiet, ungefär samtidigt med tyskan, och får utökad plats ju högre upp i åldrarna och utbildningssystemet man kommer. Historiskt sett var franskan ett prestigepåskå, men i dag har det förlorat mycket av denna statusprägel, inte minst för att franskan ofta blir det gemensamma språket utlänningar emellan, framför allt hos dem som har ett annat romanskt språk som modersmål (italienare och den stora gruppen portugiser som finns i Luxemburg). Högre studier medför ofta att man måste lämna lan-

det för att läsa vidare i Belgien, Tyskland eller Frankrike. Efter avslutad skolgång är en luxemburgare i princip trespråkig – i vilken utsträckning beror på utbildningens längd. Därmed kan man säga att den flerspråkiga kompetensen också blir en fråga om socialgruppstillhörighet.

Eftersom språken lever och ständigt används så nära, uppstår självklart många situationer då de både påverkar och påverkas av varandra, till exempel vad gäller uttal och ordförråd. Lëtzebuergisch tar till exempel gärna sina nya ord inte bara från franskan utan också från tyskan, beroende på vilket ämne det gäller. Även kodväxling, att byta från ett språk till ett annat under samtalet eller mitt i en mening, är ett vanligt fenomen.

Landet Luxemburg

Luxemburg är ett litet land, som ligger mitt i Europa mellan Frankrike, Tyskland och Belgien, med ungefär 450 000 invånare (varav närmare 40% har utländskt ursprung) och en yta på knappt 2600 km². Förutom många portugisiska invandrare, finns också till exempel italienare, fransmän och belgare. Det är ett ur religiös synpunkt relativt homogent land, de allra flesta invånarna (ca 95%) är katoliker.

Framför allt under senare delen av 1900-talet har man kunnat överleva genom stor öppenhet och vilja att samarbeta med omgivande länder. Landets huvudstad har blivit känd som finansiellt centrum, och där finner vi också flera EU-institutioner. I diskussioner kring Europa, EU och kulturell mångfald nämns Luxemburg allt som oftast som ett gott exempel, eftersom man har hanterat sin språkliga och kulturella mångfald till synes framgångsrikt. Det ses ibland som en symbol för den europeiska gemenskapen, en förebild och möjlig modell för lösning av konflikter och kontroverser.

De olika språken har kommit att ses som en tillgång och en möjlighet, till skillnad från i andra europeiska stater där man under 1900-talet aktivt strävat efter att skapa språklig enighet och där ett språk blivit det dominerande på bekostnad av andra. Genom sin historia har Luxemburg kommit att omfatta båda sidor av en av de viktigaste gränserna mitt i Europa, den mellan Romania och Germanien, mellan det romanska och det germanska språkområdet. Flerspråkigheten har utvecklats utan att det medfört inre strider om till vilken sida av den fransk-tyska språk- och nationsgränsen området skall föras. Detta kan förefalla än mer anmärkningsvärt om man jämför med de stora grannarna Tyskland och Frankrikes ansträngningar

att hävda sina språk inom sina gränser, och även i motsättning till Belgiens stora svårigheter att förena fransk och flamländsk kultur och språk, eller i kontrast med de språkliga konflikter som periodvis skakat Schweiz.

Luxemburg är knappast ett land med en typisk europeisk historia eller en typisk europeisk karaktär. Landet fördes efter Napoleonkrigen till den holländska kronan, men hade sedan 1831 ett självstyre och en egen regering. Sin självständighet fick det 1890, efter att alla omgivande länder gjort anspråk på dess territorium. I den europeiska maktbalansen framstod det tydligen som mer rationellt att Luxemburg fick styra sig självt än att någon annan makt kunde dra fördel av dess strategiska läge. Namnet Luxemburg – som betyder den lilla borgen – har kommit att symbolisera att detta lilla land kunnat hävda sin suveränitet.

Gränser, flerspråkighet och identitet

Luxemburg fångar den centrala europeiska problematik som rör kulturella och politiska gränser. I ett begreppshistoriskt perspektiv är det intressant att notera hur begreppet gräns har förändrats under de senare århundradena. Den ursprungliga och under långa tider avgörande innebörden av gräns var att det fanns områden på dess båda sidor. Gränser skiljde åt, men band också samman. Latinets "limes" var från början beteckningen på de befästningsverk som romarriket upprättade längs sina gränser. Deras funktion var dubbel; å ena sidan skulle de skydda de romerska områdena mot intrång, å andra sidan försiggick där utbyte och handel mellan riket och dess grannar. Under 1700-talet får begreppet en ny betydelse, som anger att det som finns på andra sidan gränsen inte är synligt eller tillgängligt. Gränsen förstås nu som ett hinder av sådan betydelse att den utgör ett mål eller en slutpunkt. Detta är en betydelse som förstärks under det sena 1800-talets nationalism och nationalstatsbyggande. Geograferna börjar nu tala om "naturliga gränser" som kan vara berg eller vatten, och att dessa är grund för kulturella och nationella gränser.

Det viktiga med exemplet Luxemburg är att landet strävar efter att omfatta båda sidor av språk- och kulturgränsen mellan franskt och tyskt. Gräns måste med nödvändighet förstås i den äldre innebörden för att inte bli hinder för landets fortbestånd och utveckling. I Luxemburg uppfattas gräns ofta som en kreativ potential, där den blir till källa för ny och nyttig kunskap när den överskrids.

I Europa har nationell identitet varit nära förknippad med att det talas ett gemensamt språk. Detta kan vi se tydliga exempel på i idéströmningarna från det sena 1700-talet och framåt. När den tyske filosofen Johann Gottfried Herder skrev om det tyska språket och den tyska kulturen, var hans ambition att stärka den tyska nationen och den tyska kulturella gemenskapen. Hos Herder och bland hans många efterföljare var det viktigt att utmejsla den egna nationella identiteten i kontrast till de andra. Tyskarna skiljde sig från slaver i öst och fransmän i väst. Tjeckerna såg sig som ett fredligt och strävsamt folk som hade mycket gemensamt med Västeuropa men skiljde sig från de krigiska tyskarna och de ortodoxa ryssarna. Denna tradition av att förena den nationella identiteten med ett språk har varit helt självklar i både fransk och tysk nationalism.

Flerspråkighet som ett inslag i nationell identitet bryter mot dessa traditioner. Luxemburg ter sig på ett sätt som en kvarleva från äldre tider, då statlig enhet inte var grundad i språklig gemenskap. Ett framträdande exempel är det gamla habsburgska väldet, där patriotism och ”den österrikiska idén” framhävdes som det kitt som höll samman riket. Utrymme fanns att odla den språkliga mångfalden inom ramen för en gemensam stat. Men med utgången av första världskriget löstes väldet upp och i stället framträdde en rad nya självständiga nationalstater i Europas mitt som i stället odlade idén om en gemensam kultur och ett gemensamt språk. Luxemburg kom alltså att behålla flerspråkigheten som grundläggande identitetsmarkör. Den tidens försvarare av denna flerkulturella anda i Luxemburg utropade ”Mir wëlle bleiwe, wat mer sinn” som betyder att ”vi vill förbli vad vi är”.

En flerkulturell nationalism skapades i Luxemburg när den europeiska utvecklingen gick åt ett annat håll. När uttrycket ”vi vill förbli vad vi är” i dag förs fram under diskussioner om den nationella identitetens värden, får det snarare en framåtsyftande innebörd. Speciellt när det läggs till att ”luxemburgarnas verkliga kännetecken är deras flerspråkighet”, vilket den sittande regeringschefen Jean-Claude Juncker hävdade i sin regeringsdeklaration 2004.

Den språkpolitik som förs i landet främjar en flerspråkig identitet, såväl på det nationella som på det individuella planet. Skolan spelar här en avgörande roll, då de tre språken lëtzebuergisch, tyska och franska successivt introduceras (förutom främmande språk som tillkommer). Kompetensen

att överskrida språkliga gränser förstärks sedan av att medborgarna i stor utsträckning hänvisas till grannländerna för högre akademiska studier.

Hur vi blir dom

Luxemburg kan uppfattas som en idé om att integrera språkliga och kulturella gränser inom den egna nationen. Dessa gränser införlivas och blir till självklara komponenter i landets kultur, och bygger en nationell identitet på grundvalen av just gränsöverskridanden och olikheter – tvärtemot vad som varit det vanliga i nationalstaternas Europa. Så presenterar sig också Luxemburg på sin egen officiella hemsida på Internet (www.luxemburg.lu).

Här slås tydligt fast att det finns en luxemburgsk identitet som har lëtzebuergisch som sitt språk, men att landet också använder franska och tyska i officiella sammanhang. Efter andra världskrigets erfarenhet av tysk ockupation har lëtzebuergisch stärkt sin ställning på tyskans bekostnad, och fått en roll som identitetsmarkör: det är inte tyska, och inte heller franska, och det kan också tydliggöra en gräns utåt, till exempel mot invandrargrupper. Valen av språk på Luxemburgs officiella hemsida är också talande. Huvudspråket är franska. Valet är kanske inte så konstigt med tanke på att detta också är en hemsida som vänder sig till alla utanför Luxemburg som söker information om landet. Inom landet är franska, som redan nämnts, huvudspråk i juridiska och administrativa sammanhang. Det ligger nära geografiskt och talas inte bara i Frankrike utan också i angränsande Belgien. Det är ett världsspråk och det som är mest tillgängligt för invandrargrupperna från Portugal och Italien. På ett sätt kunde tyska vara ett alternativ och det förekommer också sporadiskt på hemsidorna. Men tyskan har en svagare ställning än de båda andra språken.

På hemsidan bjuds inga översättningar av de franska texterna, utan det förutsätts att alla kan förstå, att alla medborgare kan läsa franska. Däremot är den senaste regeringsförklaringen avfattad på lëtzebuergisch, i enlighet med anspråket på att en väsentlig del av den luxemburgska identiteten hör hemma i att använda detta språk. Deklarationen är också tillgänglig i en fransk översättning, vilket stärker bilden av franskans viktiga roll. En fråga som väcks är om vi här kan iaktta en viktig dubbelhet i Luxemburgs nationella identitet – å ena sidan är den knuten till ett eget språk, å andra sidan betonar den överskridande av språkliga och kulturella gränser.

Genom att betrakta de olika omgivande kulturerna – den franska och den tyska – som sina egna och göra dem till en väsentlig del av den egna politiken, kulturen och identiteten, suddas gränsen mellan ”vi” och ”dom” ut. ”Vi” tar det som behövs av ”dom” för att därigenom kunna, om inte bli som dom, så dra fördel av det bästa och mest användbara av deras kultur och låta det ingå i en egen, luxemburgsk identitet.

